

Ο Μιχαήλ Πασχάλης στην αντίπερα όχθη του Ρουβίκωνα

Στέφανος ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,
αγαπητέ Μιχάλη, και Νίκη,
κυρίες και κύριοι,

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ που τιμάμε απόψε, συνδυάζει την ιδιότητα του ελληνοιστή με εκείνη του νεοελληνοιστή, συνδυασμός όχι και τόσο συνηθισμένος στην εποχή της απόλυτης εξειδίκευσης. Λαμπρό παράδειγμα προβάλλει μπροστά μας ο χαλκέντερος Δημήτρης Μαρωνίτης, από τους πρωτεργάτες της άνθησης της ακαδημαϊκής λογοτεχνικής κριτικής στα χρόνια της Μεταπολίτευσης, και αρχηγέτης ο Ιωάννης Συκουτρής, ο οποίος δίπλα στην «Ποιητική» του Αριστοτέλη και το «Συμπόσιο» του Πλάτωνα μάς φιλοδώρισε με έξοχα δοκίμια για τον «Δωδεκάλογο του γύφτου» του Παλαμά, τα «Δημοτικά τραγούδια» του Γιάννη Αποστολάκη και τον «Φάουστ» του Γκαίτε, και με καταστατικά μελετήματα για τη φύση, τη διδασκαλία και τη μέθοδο της νεοελληνικής φιλολογικής επιστήμης. Θα πρόσθετα δύο ακόμη μορφές το ίδιο εμβληματικές: ο Σέσιλ Μώρις Μπάουρα, γιατί ενέταξε στον οικουμενικό λόγο του τη φωνή του Καβάφη και του Σεφέρη, και ο Δανιήλ Ιακώβ, γιατί μελέτησε με εκλεκτή συγκίνηση αρχαία θέματα και μύθους στη σύγχρονη μας ελληνική λογοτεχνία (Ελύτης).

Οι νεοελληνικές σπουδές, το ξέρουμε καλά, είναι ένας άλλος λαβύρινθος (στην Κρήτη είμαστε, πράγμα που εξηγεί και γιατί ο Χόρχε Λουίς Μπόρχες δέχθηκε πριν τριάντα τόσα χρόνια με περισσή τιμή και ανυπόκριτο δέος τον τίτλο του πρώτου επίτιμου διδάκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου μας, αφού τα δαιδαλώδη μονοπάτια της σκέψης του και οι μυθοπλασίες (ficciones) των γραπτών του εκφράζουν την ουσία της έμπνευσής του)· όποιος μπαίνει στα έγκατα του λαβύρινθου αυτού έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να χαθεί μέσα στις απατηλές και επικίνδυνες υπόγειες στοές του, «στην αταξία ενός χάους που κρύ-

βει το κλειδί του», για να το περιγράψουμε με τον τρόπο του Μπόρχες, παρά να φθάσει στο κέντρο του και να αναμετρηθεί με τον Μινώταυρο· κι έχει ακόμα λιγότερες πιθανότητες να επιστρέψει νικηφόρος στο φως, ακολουθώντας τον μίτο της δικής του Αριάδνης! Σπουδές πρωτίστως διεπιστημονικές, πολυφωνικές, με αδιάκοπη και αμφίδρομη την κίνηση πάνω στους άξονες της διαχρονίας και της συγχρονίας, κλείνουν ερμητικά τον μυστηριακό τους κόσμο καλώντας μας να βρούμε και να παλέψουμε με τον Μινώταυρο που κρύβουν πεισματικά μέσα τους. Ο ΜΠ μπήκε στον λαβύρινθο αυτόν στα χρόνια της ωριμότητάς του, με τον γερό κλασικό εξοπλισμό του και με «κλειδιά» τους ήρωες, τις ιστορίες και τους μύθους του Βιργιλίου. Με τέτοιον οδηγό και συνομιλητή μπόρεσε να διασχίσει όχι μόνο τους ευωδιαστούς ασφοδελούς λειμώνες του ελληνορωμαϊκού κόσμου αλλά και τους «ασπάλαθους με τους κίτρινους ανθούς» της νεότερης εποχής, που «δείχνουν έτοιμα τα μεγάλα τους βελόνια»: της σκληρής και κοπιαστικής αυτής διαδρομής απτά, χειροπιαστά, τεκμήρια έχει να μας δείξει τις πολλές και αξιοπρόσεκτες συμβολές του σε πρόσωπα και θέματα που απλώνονται σε όλο το φάσμα της λογοτεχνίας μας, και όχι μόνο.

Ο ΜΠ διάβηκε τον Ρουβίκωνα ποταμό, που τον έφερε στην αντίπερα όχθη των γνώριμων εδαφών του, καλλιεργημένων με περισσή επιμέλεια και μόχθο στην Αθήνα, τη Μπολώνια και το Οχάιο, στα 2000, θαρρώ, με τη μελέτη του για τη σχέση της Ιερουσαλήμ με την Τροία, όπως προέκυπτε από τον διάλογο του πρωτόπειρου Σολωμού με τον Βιργίλιο, ένα ακόμη επεισόδιο της πρόσληψης της Αρχαιότητας από τον Νέο Ελληνισμό. Είχε, πάντως, προηγηθεί μια μάλλον διστακτική διακειμενική διερεύνηση του ταξιδιού του Θησέα στη γη των Αμαζόνων, καταπώς περιγράφεται στο πρώτο βιβλίο της «Θησιήδας», σε σχέση με ανάλογα ταξίδια στη «Θηβαΐδα» του Στατίου, την «Αινειάδα» του Βιργιλίου και τη «Θεία Κωμωδία» του Δάντη, αφορμώμενος από μια μελέτη του ομιλούντος για τη νεοελληνική μετάφραση της «Θησιήδας» του Βοκκακίου. Κι όταν διαβείς τον Ρουβίκωνα, μας το 'μαθε ο Καίσαρας καλά, πώς να γυρίσεις πίσω; «alea jacta est!» Στη δεκαπενταετία που ακολούθησε ο ΜΠ δημοσίευσε 63 (από τις 92) μελέτες του για θέματα που αφορούν είτε στη δεξίωση της Αρχαιότητας στη νεοελληνική και την ευρωπαϊκή λογοτεχνία, είτε στις πνευματικές κορυφώσεις του νεότερου και σύγχρονου Ελληνισμού, από τον μονήρη γέροντα της ιεράς πόλεως των Κελτών Κοραή, τον υσιπετή και πλάνητα Κάλβο και τον ρομαντικό Σολωμό ως τον συμβολιστή Καβάφη, τον κάτοικο της οδού Άγρας Σεφέρη με το «πανάρχαιο δράμα» της ανθρώπινης ύπαρξης

να βαραίνει στη σκέψη του, ως τον αγκιστρωμένο στην εσωτερική πάλη του πνεύματος με τη σάρκα Καζαντζάκη. Κοντά σε αυτούς τον βλέπουμε να αναμετράται με κομβικές μορφές του καιρού και του τόπου τους, τον Βοκκάκιο, τον Τάσσο, τον Κορνάρο και τον Χορτάτση, τον πατέρα Δουμά, τον Φλωμπέρ, τον Χάρντνυ, τον Ραγκαβή, τον Ροΐδη, τον Βιζυηνό, τον Παπαδιαμάντη, τον Πρεβελάκη κ.ά.π., προσωπικότητες που συγκροτούν μιαν από τις πιο επιβλητικές πινακοθήκες δημιουργών της ελληνικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Τις μελέτες αυτές, κατά βάση συγκριτικές, πρέπει να τις δούμε όχι ως μεμονωμένες αναγνωστικές αντιδράσεις που ανιχνεύουν ρητές ή άρρητες διακειμενικές σχέσεις ως αυθεντικές περιπτώσεις ενός παιχνιδιού μίμησης και στοχαστικής αναδημιουργίας που κάθε μάστορας του λόγου παλεύει να φορτώσει τον προσωπικό του μύθο, αλλά ως ένα πολύχρωμο μωσαϊκό δράσεων απλωμένο στον χώρο και στον χρόνο, το οποίο βρίσκεται διαρκώς εν εξελίξει, όπως ολοφάνερα ο ΜΠ με τις δύο συναγωγές μελετημάτων του για τον Κάλβο και τον Καζαντζάκη αφήνει να εννοηθεί. Η τελευταία συναγωγή κυκλοφόρησε πρόσφατα από την ΕΚΙΜ και εστιάζει επίμονα στις ελληνικές μνήμες των «κρητικών» μυθιστορημάτων του Καζαντζάκη, εκείνη για τον Κάλβο το 2013 από τις ΠΕΚ, φορτωμένη με τα βραβεία δοκιμίου της Ακαδημίας Αθηνών και του Αναγνώστη, αναδεικνύει τις ιταλικές ρίζες της έμπνευσης και της δύστροπης γλώσσας του ποιητή των Ωδών. Φαντάζομαι πως και οι μελέτες του για τον Αλεξανδρινό την ίδια τύχη θα 'χουν, ενώ μια συναγωγή με όσες μιλούν για το θαύμα της κρητικής Αναγέννησης θα 'ναι ήδη στα σκαριά.

Δυο φευγαλέες πινελιές για το βιβλίο «Ξαναδιαβάζοντας τον Κάλβο» με υπότιτλο «Ο Ανδρέας Κάλβος, η Ιταλία και η Αρχαιότητα»· η συγκυρία το απαιτεί, μιας και μας τιμά με την παρουσία του και ο πρότανης του Πανεπιστημίου Κρήτης, ανεψιός του αείμνηστου Γεωργίου Ζώρα, του σημαντικότερου εκδότη και μελετητή του Κάλβου τον περασμένο αιώνα. Στο βιβλίο αυτό ο ΜΠ συγκεντρώνει τα πορίσματα από τη διερεύνηση μερικών κεντρικών προβλημάτων της καλβικής ποίησης, η μελέτη της οποίας είχε εδώ και καιρό εγκλωβιστεί σε μιαν στενά ελληνοκεντρική ανάγνωση που επιτόνιζε τις καταβολές της «Λύρας» και των «Λυρικών» στην αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία· προς αυτήν την κατεύθυνση, άλλωστε, έδειχνε και το ιδιότροπο και ανεπανάληπτο στη λογοτεχνία μας γλωσσικό του ιδίωμα. Ο ΜΠ με τις εντατικές αναγνώσεις του καλβικού υλικού ενίσχυσε με άφθονα και πειστικά τεκμήρια την ευθεία σχέση του ποιητή με τη σύγχρονή του ιταλική νεοκλασική ποίηση, χωρίς την οποίαν πλέον δεν νοείται καμία σοβαρή

ερμηνευτική προσέγγιση. Δίπλα στις έρευνες του Κ. Θ. Δημαρά, του Mario Vitti, του Νάσου Βαγενά, του Ευριπίδη Γαραντούδη και του Δημήτρη Αρβανιτάκη, αυτές του ΜΠ ανανεώνουν τις καλβικές σπουδές εμπλέκοντας δυναμικά το ιταλικό υπόστρωμα των εικόνων, των παραστάσεων και των παραβολών στην κατανόηση της ιδιοπροσωπίας και της ποιητικής ενός δημιουργού που έδρασε γόνιμα μέσα σε πολυδύναμα πνευματικά και ιδεολογικά περιβάλλοντα της Αυσονίας και της μουσοτρόφου Εσπερίας το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Γιατί η γραφή του Κάλβου παράγει ένα νέο ποιητικό σύμπαν, πέρα και πάνω από τις δεσμεύσεις του διακειμένου του.

Η ενασχόληση του ΜΠ με την κρητική λογοτεχνία της Αναγέννησης έχει εμπλουτίσει τη βιβλιογραφία με σημαντικές παρατηρήσεις και επισημάνσεις συγκριτολογικού περιεχομένου σε σχέση με τη δεσπόζουσα ιταλική ομολογή της, προτάσεις που κρύβουν έναν ιδιάζοντα δυναμισμό. Τον απασχόλησαν επίσης οι δομές οργάνωσης της πνευματικής ζωής και η ύπαρξη ή μη εσωτερικού διαλόγου μεταξύ των δημιουργών της ελληνόγλωσσης και ιταλόγλωσσης λογοτεχνίας της Κρήτης, που διαμορφώθηκαν μέσα σε ένα πλαίσιο ισχυρότατου συγκρητισμού. Κοινά στις άλλες αρετές τους, οι απόψεις και οι προβληματισμοί του ΜΠ, αν μη τι άλλο, έχουν, και μian αυταπόδεικτη αξία: υποχρέωσαν όσους μελετούν συστηματικά το επιστημονικό αυτό πεδίο να ξαναδούν εξαντλητικά ένα προς ένα τα διαθέσιμα ιστορικά τεκμήρια, που είχαν στο παρελθόν οδηγήσει σε βεβαιότητες, να αναζητήσουν επισταμένως καινούργιες μαρτυρίες και όλα αυτά να τα επαναξιολογήσουν σταθμίζοντας τις «σιωπές» των πηγών από μια πιο ανοικτή και πιο σύνθετη ματιά. Αυτή, κατά τη γνώμη μου, είναι η σημαντικότερη συμβολή του στη μελέτη της κρητικής λογοτεχνίας. Οι πλέον γόνιμες παρεμβάσεις του αφορούν στον ειδολογικό χαρακτήρα των έργων και στον διακειμενικό διάλογο των κρητικών ποιητών, ανθρώπων της δράσης και της ζωής, με τα έργα των ομοτέχνων τους στην Ιταλία, κατά κανόνα ακαδημαϊκών και ακαδημαϊκά σκεπτόμενων λογίων. Διαφαίνονται έτσι καλύτερα τα όρια και η δυναμική της κρητικής διανόησης σε σχέση με την ιταλική. Από τη σκοπιά αυτή οι «βεβαιότητες» ενισχύθηκαν, με την Κρήτη να εξακολουθεί να παραμένει στην πρώτη γραμμή των ποιοτικών εξελίξεων, μέσα σε έναν κόσμο που βρισκόταν σε διαρκή μετασηματισμό, αναζητώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Αδιάφορο αν ιστορικά το γεωγραφικό και οικονομικό κέντρο της Μεσογείου είχε μετακινηθεί προς τη Δύση, η πολιτισμική θέση της Κρήτης εξακολουθούσε να είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των λογίων και να ορίζεται ως

Παράδεισος («giardin del mondo») με μπροστάρη τον εμβληματικό και χιλιοεπαναλαμβανόμενο στίχο του Βιργιλίου «Creta Jovis magni medio iacet insula ponto». Πάει καιρός πια που συναφείς τροπισμοί, αλλά από διαφορετικές αφετηρίες, έναντι της δεσπόζουσας ιταλικής πνευματικής παρακαταθήκης, ανιχνεύονται και στην ελισαβετιανή Αγγλία με τους διάσημους αφηγητές και θεατράνθρωπους της.

Αυτά και πολλά ακόμη ενεργήματα του ΜΠ μας προσφέρουν μιαν αφθονία υποθέσεων και ερμηνευτικών προτάσεων που όμως είναι αδύνατο, σε αυτήν την εκ προοιμίου ολιγόλεπτη παρουσίαση, να τα συνθέσει και ο πλέον φιλόδοξος και ικανός ομιλητής, πολλώ μάλλον να τα αξιολογήσει. Αλλά και αν επέλεγε να περιοριστεί σε μια αδρομερή περιγραφή των μεγάλων θεματικών και ερμηνευτικών αξόνων της δράσης του ΜΠ στη νεοελληνική όχθη του Ρουβίκωνα, θα εγκλωβιζόταν σε επικίνδυνα κανονιστικά διλήμματα που θα αδικούσαν κατάφορα τη συντελεσμένη εργογραφία του. Άλλωστε, οι ερευνητικοί του στόχοι φαίνονται να είναι διαρκώς «εν προόδω», αφού οι επιστροφές και οι εκ νέου εμπλοκές του σε ζητήματα με τα οποία είχε ήδη δοκιμαστεί, δεν είναι και λίγες. Γιατί αυτές του επιτρέπουν να φωτίσει και άλλες, απόμερες και πιο σκοτεινές, πλευρές. Λ.χ., στο πρώτο για το 2016, καλβικό, δημοσίευσμά του με τίτλο «Το μείδισμα του θεού των ερώτων ή πώς ο Κάλβος μεταμόρφωσε τον Κιθαιρώνα σε Κύθηρα», ξεκαθαρίζει μια παρερμηνεία σε θέμα με το οποίο είχε πλαγίως ασχοληθεί στο βιβλίο του. Από το 2013 με την κυκλοφορία του «Ξαναδιαβάζοντας τον Κάλβο» ίσαμε σήμερα δημοσίευσε επτά νέες μελέτες, επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά την ανοικτή πρόσκλησή του να διαβάσουμε την καλβική ποίηση μέσα από το πρίσμα του ιταλικού νεοκλασικισμού και ιδίως μέσα από την ποίηση του μέντορά του Ugo Foscolo. Αν θα έπρεπε με δυο λέξεις να συμπυκνώσω τη μέθοδο εργασίας του Μιχάλη, θα έλεγα ότι συνθέτει εικόνες μέσα από την ενδελεχή χαρτογράφηση των επάλληλων διακειμενικών στρωμάτων των έργων που μελετά με τη βοήθεια του θησαυρού της ελληνορωμαϊκής γραμματείας, εικόνες χρήσιμες και ικανές να μας οδηγήσουν στην ανίχνευση και την ερμηνεία των αναπεπταμένων πεδίων της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Ο ΜΠ είναι ανοικτός στις προκλήσεις της ανάγνωσης, έτοιμος να οργώσει το πέλαγος της γραφής. Μόνο τη χρονιά που πέρασε ταξίδεψε στην Αρχαία Ελλάδα για να κουβεντιάσει με τον Αριστοφάνη, τον Ευριπίδη και τον Αριστοτέλη, στη Ρώμη για να επισκεφθεί τον Βιργίλιο και τον Οβίδιο, στην Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων για να αστειευθεί με τον Καλλίμαχο, στη Σητεία για να ανταμώσει τον Κορνάρο,

στη Φλωρεντία για να δειπνήσει με τον Φώσκολο, στα Ιόνια με τον Σολωμό και στη Γενεύη με τον Κάλβο· μόνο για λίγο ξαπόστασε στα ένδοξα Παρίσια για να μιλήσει με τον Κοραή, πριν βάλει πλώρη για την Αλεξάνδρεια του Καβάφη, με «τελευταίο σταθμό» την Cava dei Tirreni, το τυρρηγικό χωριό, που βρίσκεται πίσω από τη θάλασσα του Σαλέρνο, αναζητώντας απαντήσεις από τον Σεφέρη, πριν τον προλάβει η ξενιτιά και τον αλλάξει. Σαν άλλος Οδυσσέας, του Καβάφη, όχι του Ομήρου, τον συναρπάζει το ταξίδι στα πολυτάραχα κύματα των κειμένων: «navigare, necesse est». Πάντα ανοικτός, πάντα άγρυπνος στις προκλήσεις της ανάγνωσης, ο ΜΠ ταξιδεύει με μαΐστρο δροσερό στο αρχιπέλαγος της γραφής, άλλοτε μετρώντας ένα προς ένα τα ουράνια ρόδα, άλλοτε διαβάζοντας το αλφαβητάρι των άστρων. Πόσο ακριβό είναι το τίμημα, το ξέρει καλά, όπως και όλοι μας, θαρρώ: γιατί η δημιουργικότητα προϋποθέτει αφοσίωση, πειθαρχία και μοναξιά, απέραντη μοναξιά. Για τον Μιχάλη προϋποθέτει και κάτι άλλο, πολυτιμότερο και μονιμότερο: την αγαπημένη του Νίκη, τη δική του Νίκη, την εκ Λευκάδος ορμωμένη, πλην όμως «άπτερο», Νίκη.

Μιχάλη και Νίκη, να 'στε καλά, και οι δυο σας!

